

Kerkelijk Borculo bij de aanvang van de tweede Münsterse bezetting in 1672¹

Bennie te Vaarwerk

Inleiding

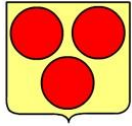

Zoals bekend verondersteld mag worden, was het terugkrijgen van "zijn" heerlijkheid Borculo één van de belangrijkste doelen van Christoph Bernhard von Galen, vorstbisschop van Münster, gedurende zijn episcopaat van 1650-1678.

Na de dood van graaf Joost van Bronckhorst, heer van Borculo in 1553, had de bisschop van Münster het bestuur over het Münsterse leen aan zich getrokken, maar liet de gravin-weduwe, Maria van der Hoya, het vruchtgebruik. Daarmee zou de kous af zijn geweest als Irmgard van Wisch, een nicht van graaf Joost, zich niet met de erfenis was gaan bemoeien. Dit leidde in 1570 tot een uitspraak van de juridische faculteit van de universiteit van Straatsburg, waarbij vastgesteld werd dat Borculo een manleen was (en dus alleen via de mannelijke lijn kon vererven). Door het ontbreken van een

mannelijke erfgenaam viel het leen Borculo dus terug aan de leenheer, de vorstbisschop van Münster. Ook het Rijkskamergericht, het hoogste gerechtshof van het Duitse rijk, waartoe Münster en daarmee ook Borculo behoorden, bevestigde dit vonnis. Joost van Limburg-Stirum, kleinzoon van genoemde Irmgard, schakelde het Hof van Gelre in om zijn erfrechten geldend te maken. Alhoewel het Hof niet bevoegd was om over Borculo te oordelen (Borculo was immers nooit Gelders geweest), kwam het op 20 december 1615 tot een uitspraak ten gunste van graaf Joost. Deze werd tot de rechtmatige bezitter van de heerlijkheid verklaard. Met de militaire steun van Staatse kant, werden in het begin van het jaar 1616 de Münsterse troepen en bestuursambtenaren uit de heerlijkheid Borculo (en Lichtenvoorde) verdreven. De toenmalige vorstbisschop van Münster, Ferdinand van Beieren, verzette zich niet tegen deze onterechte actie. Eén van de directe gevolgen van deze overgang was dat de kerken in de heerlijkheid Borculo werden hervormd in Calvinistische zin. De rooms-katholieken mochten hun geloof voortaan niet meer in het openbaar belijden. De Gelderse stad Groenlo was op dat moment nog een Spaanse enclave in de heerlijkheid Borculo. Grol bleef daardoor dus katholiek. Pogingen van de vorstbisschop om Borculo op vreedzame wijze terug te krijgen mislukten, doordat het Sticht Münster zelf verstrikt raakte in de Dertigjarige Oorlog en de Staten-Generaal, het bondgenootschap van de zeven verenigde provincies, waaronder Gelderland, de graaf van Limburg Stirum steunden. Een nieuw vonnis van het Rijkskamergericht van 6 juli 1642, uiteraard wederom ten gunste van de rechten van de vorstbisschop, had mede vanwege de oorlogsverwickelingen geen effect.

¹ Dit artikel is een verbeterde en aangevulde versie van het artikel dat in 1997 gepubliceerd is in de *Kleine Reeks. Verhalen over de geschiedenis van stad en heerlijkheid Borculo*, nr. 5, blz. 23-34.

Kerkelijk Borculo bij de aanvang van de tweede Münsterse bezetting in 1672/
Bennie te Vaarwerk

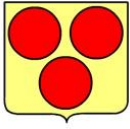
Pas het aantreden van vorstbisschop Christoph Bernhard von Galen in 1650 betekende het begin van een ommekeer. In oktober 1652 nam hij inzake de kwestie Borculo contact op met de Republiek, maar kreeg ten antwoord, dat deze de graven van Limburg Stirum zouden blijven steunen.

De bisschop probeerde toen met de steun van Frankrijk (dat ook een appeltje te schillen had met de Republiek) de heerlijkheid Borculo terug te krijgen. De voorstellen die hij de domkoster in Frankrijk liet doen, getuigen wel van de ernst waarmee Von Galen de zaak wenste aan te pakken. De eerste mogelijkheid was dat de Fransen er bij de Staten Generaal in Den Haag op zouden aandringen er zorg voor te dragen dat de Borculo onvoorwaardelijk in handen van de vorstbisschop kwam. Als deze "strategie" zou mislukken, zou Frankrijk aan de graven van Limburg Stirum een Franse heerlijkheid als schadevergoeding kunnen aanbieden. Als derde en laatste optie zou het al dan niet doorgaan van het sluiten van het verdrag tussen Frankrijk en de Republiek afhankelijk gemaakt moeten worden van een voor Münster welgevallige regeling van de kwestie Borculo. Het laat zich denken dat koning Lodewijk XIV en zijn ministers zich niet de les lieten lezen door de bisschop en hun staatsbelangen niet afhankelijk lieten zijn van deze kleine heerlijkheid in de periferie van de Republiek, die alleen voor de bisschop van belang was. Maar Parijs hield de deur aanvankelijk toch nog op een kier, omdat het de bisschop wel eens nodig kon hebben om diverse geschillen met de Republiek en met het Duitse Rijk voor Frankrijk gunstig te regelen. Uiteindelijk kwam op 27 april 1662 tussen Frankrijk en de Republiek het Verdrag van Parijs tot stand. Hierin werd met geen woord gerept over Borculo (hoewel Von Galen dat uiteraard wel had gewild).

In 1665 kwam het toch tot een oorlog, waarin de vorstbisschop, gesteund door Frankrijk en Keulen, het oosten van de Republiek binnenviel. Reeds het volgende jaar moest hij de bezetting van Borculo opgeven. Artikel 10 van het Verdrag van Kleef (18 april 1666) bepaalde dat de bezitsverhoudingen met betrekking tot de heerlijkheid Borculo bleven zoals ze waren voor de oorlog.

De tweede Münsterse bezetting, 1672-1674

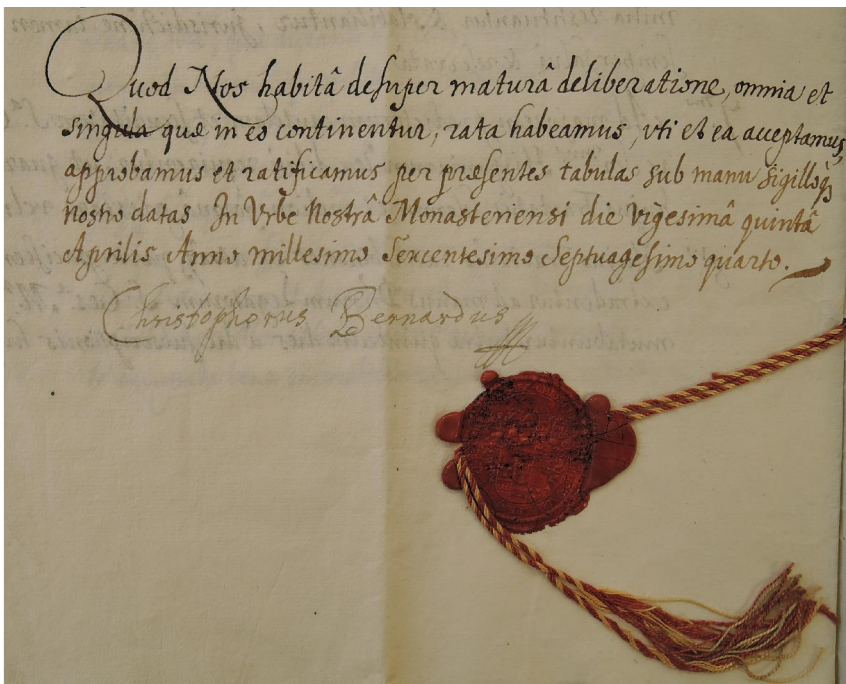
In 1672 kwam er een nieuwe kans. Als bondgenoot van Frankrijk moest Von Galen mee ten strijde trekken tegen de Republiek. Op een conferentie in Oberhausen tussen Frankrijk, Keulen en Münster op 25 en 26 mei 1672 werd beraadslaagd over de verdeling van de oorlogsbuit en de aan de bevolking op te leggen belastingen. Frankrijk kreeg het meeste. Een vierde deel van de op te leggen belastingen zouden door Münster en Keulen gezamenlijk gedeeld moeten worden, terwijl Münster de heerlijkheden Borculo en Lingen (de laatste was een bezit van het Huis van Oranje) zou krijgen. Reeds op 30 mei werd Lingen door de Münsterse troepen veroverd. De andere dag werd de oorlog officieel verklaard. Op die dag ook beraadslaagde de vorstbisschop met zijn adviseurs ("raden") over de positie van de katholieke kerk in de bezette Staatse gebieden. Von Galen was de mening toegedaan dat men zich

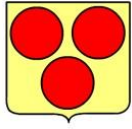
Kerkelijk Borculo bij de aanvang van de tweede Münsterse bezetting in 1672/
Bennie te Vaarwerk

onverschillig ("indifferent") moest opstellen, om de bevolking, die het sowieso al te verduren zou krijgen door de bezetting, niet verder tegen zich in het harnas te jagen. Hij wilde alle christelijke godsdiensten toestaan. De katholieken kregen wel een extra steun in de rug, want in plaatsen waar twee kerken waren, moest er een, ongeacht het aandeel in de bevolking van de katholieken, aan deze laatste groep worden afgestaan. In plaatsen waar slechts een kerkgebouw was, zouden de verschillende kerkgenootschappen tot een akkoord moeten komen over (de tijden van) het gebruik van de kerk door elk van hen. Dat waren de plannen, de werkelijkheid gaf een ander beeld: in Eibergen werden het orgel en de preekstoel verwoest, in Gelselaar werd de pastorie geplunderd.

De bezetting van de Achterhoek volgde in juni. Op de negende werd de zwak bezette vesting Groenlo aangevallen. De Staatse verdediging en de protestantse magistraat zullen er weinig steun ondervonden hebben van de overwegend katholieke bevolking. Op 13 juni hield de vorstbisschop zijn intocht in Borculo en op 18 juni volgde Bredevoort. Op een bijeenkomst op kasteel Biljoen bij Velp werden de veroverde gebieden tussen de bondgenoten verdeeld. Von Galen kreeg Groenlo, Bredevoort, Borculo en alle veroveringen in Overijssel, Friesland en Groningen. Koning Lodewijk XIV kreeg Zutphen, Kampen, Harderwijk, Hattem en Elburg en de keurvorst van Keulen kreeg Deventer.

Laatste bladzijde van de ratificatie door vorstbisschop Christophorus Bernardus von Galen van de Vrede van Keulen, waarmee de oorlog van 1672-1674 eindigde, met het vorstbisschoppelijk zegel, waarop het wapen van Borculo nog steeds prijkt, 25 april 1674. (Nationaal Archief, Archief van de Staten-Generaal, inv.nr. 12584.155).

Kerkelijk Borculo bij de aanvang van de tweede Münstere bezetting in 1672/
Bennie te Vaarwerk

Borculo werd hoofdzetel van het bezette gebied

Het kasteel van Borculo werd al snel in gebruik genomen als centrum van wereldlijk en kerkelijk bestuur voor de door de bisschop bezette gebieden. In de loop van de zomer en het najaar werden voor alle parochies pastoors benoemd en werd het kerkelijk goederenbezit geïnventariseerd.

Pastoorsbenoemingen:

17 september 1672 te Borculo:

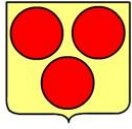
- Bredevoort* "Christophorus Bernardus Dei gratia episcopus Monasterien, administrator Corbeien, burggravius Strombergen, SRI princeps, Dominus in Borckelo ...", benoemde op 17 september 1672 Henricus van der Heiden, regulier kanunnik van de orde van Sint Augustinus, tot prior van het klooster Ter Schaar of Nazareth bij Bredevoort. Dat geschiedde "in aree nostra Borckelo", was getekend, Christoff Bernhardt.
- Aalten* Ernesto Ignatio Busch. Tegelijkertijd kreeg hij de opdracht om een onderzoek te doen naar de inkomsten van de pastorie-, vicarie- en andere geestelijke goederen in de kerspelen Aalten, Winterswijk en Dinxperlo in het Ambt Bredevoort. Op 30 september daaropvolgend legde Busch in de kerk van Borculo de eed van trouw af.
- Winterswijk* Gerardus Plaieman. Legde op 30 september daaropvolgend eveneens de eed van trouw af in de Borculose kerk.
- Lichtenvoorde* Gerardus Wierman. Tot zijn parochiegebied behoorden eveneens de buurschappen Zieuwent (Syvent), Lielvelde (Levett) en Vragender (Vrageren). Legde op 11 oktober de eed van trouw af.

1 oktober 1772 te Borculo:

- Eibergen* Joannes Casparus Stubbe. De aflegging van de eed volgde op 21 oktober.

Verder worden genoemd:

- Wijhe* 3 november 1672: Segerus Appeltern.
Raalte 3 november 1672: Joannes de Wisten.
Diepenheim 9 december 1672: Werner Schölling.
Hellendoorn 4 februari 1673: Henricus Schorn.
Salland 7 februari 1673: H. Sommeren.
Geesteren 4 mei 1673: Henrichen Rott.
Tubbergen en Albergen 5 juni 1673: in plaats van de pater Jacob Robben, regulier kanunnik van Sint Augustinus, pastoor in Tubbergen en

Kerkelijk Borculo bij de aanvang van de tweede Münsterse bezetting in 1672/
Bennie te Vaarwerk

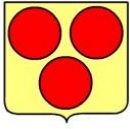
administrator (waarnemer/bestuurder) van het prioraat van het voormalige klooster te Albergen benoemd pater Agidius Francisens de Noteren.

Het verslag van de visitatie door pater Holthausen over de kerk van Borculo.

De nieuwbenoemde pastoors werden belast met de uitoefening van de zielzorg. Maar omdat zij en ook de parochies waarover zij deze uitoefenden, werd er een onderzoek ingesteld naar de toestand en de materiële basis van de lokale kerkgemeenschappen. Sedert de invoering van de kerkhervorming in de heerlijkheid, in 1616, waren er twee nieuwe gemeenten bijgekomen: Gelselaar, dat vermoedelijk al in 1616 zelfstandig geworden was, en Rekken, waar dankzij de toeloop van Vredense gereformeerden een zelfstandige gemeente niet langer tot de onmogelijkheden behoorde. In oktober 1651 werd Rekken een zelfstandige gemeente met de intredepreek van dominee Keitwerdius. Wat Zwiilbroek vanaf kerstmis 1651 ging betekenen voor de katholieken in de heerlijkheid Borculo, betekende de kapel, vanaf 1651 de kerk, van Rekken voor de onderdrukte gereformeerden in Vreden en omgeving.

Op 17 juni 1672 bracht pater Holthausen, die werkte in Zwiilbroek, op het kasteel Borculo verslag uit aan de bisschoppelijke commissarissen pater Nicolaus Zitzwitz en Adolpho Overhamb over de kerkelijke toestand in de stad en heerlijkheid. De bedoeling hiervan was blijkbaar de nieuwbenoemde pastoors bestaanszekerheid te verschaffen, want de verslagen bevatten hoofdzakelijk gegevens over het kerkelijk goederenbezit en inkomsten. Pater Holthausen had bevonden dat er zes "pfarrkirchen" (parochiekerken) waren die onder de geestelijke jurisdictie van de bisschop van Münster vielen, te weten, "... die 1. alhir in der statt Borckeloh, die 2. zur Eybergen, die 3. zu Neede, die 4. zue Geesteren, die 5. zu Gelslar unnd die 6. zu Recken, (...)". "Sonsten", zo ging pater Holthausen verder, "wehre Recken nur eine capelle gewesen unnd hette unter Eybergen gehöret. Gelslar aber seye unter Neede gehörig gewesen. Uber diesem sey noch eine capelle zu Haerloh, so ebenmessig unter Eybergen gehöret, unnd wehre daselbsten von dem Eybergischen praedicanten etliche mahl im jahr der dienst versehen worden. Die vogtey Beltrum mit denn darzu gehörigen burschafften Lindtfelde, Avest unnd Schwoll, gehorete unter die pfarr zu Groll".

Veel medewerking van de zijde van kerkbestuurders en inwoners kregen Holthausen en de zijnen niet. Alle predikanten waren gevlucht, hetgeen ook gold voor de meeste kosters, schoolmeesters, kerkmeesters en provisors. De visitatieverslagen werden opgenomen in twee groepen, de eerste was het verslag over de kerkelijke situatie in de stad Borculo, gedaan op 17 juni 1672, het tweede verslag betrof de overige kerken in de heerlijkheid, gedaan op 21 juni daaropvolgend.

Kerkelijk Borculo bij de aanvang van de tweede Münsterse bezetting in 1672/
Bennie te Vaarwerk

Gravin Anna Margaretha von Spies, vrouwe van Borculo, doet een poging tot rekatholisatie

Het verslag over de stad Borculo begon met de gasthuizen aldaar. Daarvan waren er twee, die het "alte unnd neue genennet wurden. Dass neue hette die alte Catholische Graffin von Stirumb fundiret". Die stichteres was de katholieke gravin Anna Margaretha von Spies (1659), gehuwd (RK in 1618, gereformeerd "overtrouwen" in 1638!) met graaf Herman Otto van Limburg-Bronkhorst (1592-1644). Zij heeft getracht de rooms-katholieke godsdienst in de heerlijkheid Borculo weer tot leven te wekken. Er werden weer altaren opgericht in de kerken van Borculo, Eibergen (vier of vijf "met de beelden"), Neede en Geesteren. In de kerk van Gelselaar liet zij een altaar bouwen, waarin "een groot been van een onbekenden Sanct" werd ingemetseld. Het rooms-katholieke huwelijk bracht de graaf, die in 1630 luitenant-stadhouder van Overijssel was geworden, in moeilijkheden. Ook de vermogensrechtelijke positie van zijn vrouw en kinderen moesten veiliggesteld worden, zodat tenslotte, in 1638, mede onder druk van de predikanten, overtrouwen volgens de gereformeerde regels volgde.

Wat de Borculose koster nog wist

Vervolgens kwam Johan Kistemaker aan het woord. Hij was al meer dan 26 jaar koster van de Borculose kerk en destijds door de graven van Stirum benoemd. Hij gaf op dat zijn jaarlijks "tractement" bestond uit "... dass Custerskampgen achter denn Spellbrinck gelegen; item ein stuck weydelandtss, eine mahte haltendt in dnn Biel unter Geesteren gelegen;

item zwey malder saeth landt in den Warninckhoever esch;

item auss dem kirchengarten jährlich 3 florijnen;

item auss Bänningss köppelge 12 stuyver;

item auss Vieth Schumacherss haus 1 gulden 4 stuyver;

Dass burgemeister Meylingss hauss 2 gulden 5 stuyver;

item von der statt vor of ðergelt, jährlich 2 gulden 2 stuyver;

unnd fur das uhrwerck zu stellen jährlich 3gulden;

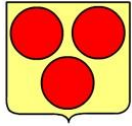
item auss Meyeringsss huysss jährlich 1 gulden, 16 stuiver".

Van Gedeputeerde Staten van het Kwartier van Zutphen kreeg hij jaarlijks nog tien gulden.

De predikant, Magnus Umgrovius, kreeg uit de kas van het Kwartier jaarlijks een salaris van honderd gulden en voor het vrij wonen tien gulden.

Gevraagd naar de verblijfplaats van de predikant volstond Kistemaker met een vaag antwoord. Volgens de enen zou hij in Zutphen zijn, volgens anderen zou hij "feldtprediger" (de woorden zijn uiteraard van de Münsterse notulist) zijn bij de Hollandse troepen. Hij was namelijk al drie weken voor de inname van het kasteel Borculo al naar Holland afgereisd.

Verder vertelde Kistemaker, dat de buurschap Dieck ook tot de parochiekerk van

Kerkelijk Borculo bij de aanvang van de tweede Münsterse bezetting in 1672/
Bennie te Vaarwerk

Borculo behoorde. Maar de ingezetenen of burenen van Dijkhoek hadden geen begraafrecht op het Borculose kerkhof. Zij moesten zich inkopen.²

Tenslotte, gevraagd naar de inkomsten van de kerk of pastorie, wist hij slechts te vertellen, dat de kerk "ein grosser garten" had, die "vor dem thor [*poort*] gelegen, der unter die burger aussgethan unnd der Kirchengarte genandt wurde. Er, custer, selbst habe einen theil darinne, doch frey von der kirchen". Voor elke burger, die in de kerk begraven werd, moesten de erfgenamen 12, 15, 20, of 30 gulden betalen. Dit geld werd naast de andere inkomsten van de kerk door de proviseurs geïncasseerd en ten bate van de kerk aangewend.

Kerkmeester Wilhelm Avinck

Wilhelm Avinck (hij zal wel gewoon "Willem") geheten hebben, was kerkmeester van Borculo. Zijn benoeming ontving hij jaarlijks op het feest van de Heilige Driekoningen (6 januari), de dag waarop in Borculo tot laat in de achttiende eeuw de magistraat gekozen of benoemd werd. De kerkmeesters waren belast met het beheer van het kerkgebouw.

Als kerkmeester wist hij wel aan te geven welke bezittingen tot de kerkfabriek (met die term wordt het fonds aangeduid dat dient voor het onderhoud van het kerkgebouw) behoorden: "erstlich in zwey garten, beyde vor der Kockspforte belegen, so ordinarie von dem kirchenmeister in beysein der burgermeister denen burgeren ad 1. oder 2. jahr *elociret*. Über dem hette die kirche noch einig wachs unnd ohngefehr 130 florijn ausstehende geltrenten". Verdere inkomsten kwamen uit de bankenpacht: degenen die "einen sitzplatz in verschlossener banck in der kirchen haben wolte, mueste jährlich davon geben 6 stuber".

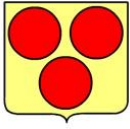
Verder, dat de volwassen personen, die het lijklaken wilden gebruiken, daarvoor 20 stuivers moesten betalen, en voor kinderen 12 stuivers.

Ook had de kerk de beschikking over een tuin, die door de heer ten behoeve van het onderhoud van het kerkorgel aan de kerk geschonken was. Deze tuin bracht jaarlijks 25 daalder op. De organist werd onderhouden uit de gewone inkomsten van de kerk. Tot het bezit van de kerk behoorden verder drie koperen kroonluchters, een zilveren avondmaalschaal en drie dito bekens. Vanwege de oorlog was het zilverwerk door de kerkmeesters in Deventer, en de kroonluchters in Zutphen ter veiliger bewaring ondergebracht.

Daags daarna legde Avinck de kerkenrekening over 1662-1663 over, maar deze was niet volledig, aangezien de mede verantwoordelijke kerkmeesters vanwege de oorlog naar Zutphen en Deventer gevlucht waren.

De rekening werd jaarlijks door de proviseurs verantwoord voor de burgemeesters

² Dit kan nog een overblijfsel zijn uit de tijd dat de Dijkhoek kerkelijk tot Groenlo behoorde en dus daar ook hun kerkelijke verplichtingen moesten voldoen. In zijn oorsprong was de Borculose parochiekerk (1509) een echte stadskerk. Het gebied rond de stad behoorde bij een van de oudere parochies Geesteren, Eibergen of Groenlo.

Kerkelijk Borculo bij de aanvang van de tweede Münsterse bezetting in 1672/
Bennie te Vaarwerk

en de raad. Er werden drie exemplaren opgemaakt, waarvan de heer er een kreeg, de stadsmagistraat een en het derde exemplaar bleef berusten onder de kerkmeesters.

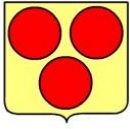
Marckering over de geestelijke goederen in Borculo

Er werden nog meer personen gehoord, daaronder ene Marckering, die verklaarde "von seinenn vorelteren gehört zu haben, dass die stadtpfarr (...) eigentlich eine filialkirche sey von Geesteren, dass hauss Borckeloh, aber gehöre in die pfarr von Eybergen". Vanouds waren er vier parochies of kerspelen in deze heerlijkheid: Geesteren, Eibergen, Neede en Groll. Deze vier "hauptkirchen", hadden ieder een "filialkirche" (kapel) "alss Geesteren die kirche zu Borckeloh, Eybergen die capellen zu Recken unnd Harloh, Neede die capelle zu Gelsslar, unnd Groll (mit der vogtey Lichtenvoerde ein pertinens dieser herligkeit gewesen) die capelle zu Lichtenvoerde unter sich gehabt".

Van de vicarieën kon Marckering zich alleen het altaar van de 11.000 maagden en martelaren noemen. Maar er waren er ook meer geweest. Hij noemde de volgende geestelijke goederen:

1. dass gueth Cröenen in der bauschafft Dieck.
2. Bicke in Huer, alhir vor der Kockss pforten.
3. Elekinck in dem Biel im kirspele Geesteren.
4. Hoffman in der Resberhueck.
5. Bennekinck in der Nordieck.
6. Halb Rossmarsch bey Neede.
7. Venneman in Olden Eybergen.
8. Bempthaus in Olden Eybergen.
9. Tunis bey Neede, ..der graff von Stirumb ahn denn secretarium van der Deputirtencammer zu Zutphen verkaufft.
10. Dass Wedemer oder pastoryenerbe bey Eybergen
11. Dass Wedem erbe in Neede.
12. Die Rebehorst in der bauschafft Lindtfelt.
13. Meginghorst in derselben bauschafft.
14. Mollstedten in dem kirspele Geesteren.
15. Luggenhorst in der vogtey Neede.

Marckering meldde voorts, "... dass die drey cronen leuchtere jede von 12 pfaiffen, unnd die silberen communicanten schussel [Avondmaalsschotel) unnd 2 becher ..." die de kerk bezat, ongeveer zes jaar eerder gemaakt waren van de in de Borculose kerk aanwezige (mis)kelken gemaakt waren.

Kerkelijk Borculo bij de aanvang van de tweede Münsterse bezetting in 1672/
Bennie te Vaarwerk

De provisorie van Borculo

De provisorien (armmeesters) Lambert Bröcker en Ditherich Helberdinck vertelden, dat zij hun benoeming ontvangen hadden van de heer van Borculo. Zij waren belast met de zorg voor de armen en zieken in de beide Borculose gasthuizen, maar ook met de zorg voor de overige armen binnen en buiten de stad. De inkomsten van de gasthuizen bestonden uit 32 molder rogge die zij jaarlijks kregen uit de Borculose molen, en verder uit haver uit het goed Hilverdink in Noordijk en "enige geldrenten", die niet nader gespecificeerd konden worden. De jaarrekening werd afgehoord door de magistraat en de "gemeente".

De schoolmeester

De schoolmeester, Adrian von Lennepe, verklaarde van de Zutphense rentmeester Sels jaarlijks fl. 145,- te ontvangen. Sels was onder meer belast met het beheer van de voormalige geestelijke goederen in de heerlijkheid Borculo, die na de reformatie ondergebracht waren in het "Borculose geestelijke rentambt", en onder het toezicht stond van Gedeputeerde Staten van het Kwartier van Zutphen. Daarnaast kreeg de schoolmeester van ieder schoolkind jaarlijks 1 gulden en 4 stuivers.

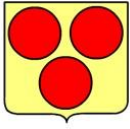
Van Lennep deelde tenslotte mee dat zijn collega Theodorus Sandtberg uit angst naar Zutphen gevlucht was.

In Eibergen werden het nieuwe orgel en de preekstoel verwoest

Een paar dagen later, op 21 juni, werd Eibergen bezocht door enkele paters. Voor hen verschenen Samuel von Eybergen, Berndt Derking en Garrit Geverinck, "alle inwohner zu Eybergen". Zij meldden, weliswaar met enige onzekerheid, dat de parochiekerk Sint Mattheus Evangelist tot kerkpatroon had en dat er twee vicarieën in de kerk gevestigd waren geweest, namelijk Sint Catharina en Sint Antonius. Tot de parochie behoorden Rekken en de kapel te Haarlo. Rekken had voor enige tijd een eigen predikant gekregen ten behoeve van de Vredense Calvinisten. De Eibergse predikant leidde enkele malen per jaar een kerkdienst in de kapel te Haarlo. De predikant heette Wilhelmus Schlueter [Sluiter], maar die was "... bey angehenden krieg nacher Schwoll [Zwolle] geflohen". Zijn salaris bedroeg ongeveer 480 gulden. Daarnaast had hij het gebruik van de "Wedemerhoff", maar hierop stond geen huis (meer).

Interessant zijn de mededelingen over het orgel en het kerkarchief: "Bey dieser kirchen wehre ein schoen orgel gewesen so erstlich vor 16 jahren newgebawt³ is, wehre aber sambt der predighstuel von den Munsterischen soldaten in den grundt ruinirt, alle schriften weghgenomen". Het nieuwe orgel en de preekstoel waren door de Munsterse soldaten verwoest, terwijl zij de (kerk-)papieren hadden

3 Hieruit blijkt, dat er pas enkele jaren na de komst van Sluiter naar Eibergen een nieuw orgel in de Eibergse kerk gebouwd is. Het is ook daardoor ook aannemelijk dat hij de initiatiefnemer was. Uit zijn geschriften en zangbundels blijkt dat hij bepaald geen afkeer had van muziekinstrumenten.

Kerkelijk Borculo bij de aanvang van de tweede Münsterse bezetting in 1672/
Bennie te Vaarwerk

weggenomen.

De koster was ook gevlucht. Zijn tractement bestond uit een spint rogge van ieder erf.

Over de inkomsten uit de kerkfabriek wisten de heren niets mede te delen. Zij verwezen naar de kerkmeesters. Een van hen, Johan ten Koethen, (waarschijnlijk Ten Cate op Leusinkotte in Haarlo) was naar Zutphen gevlucht. De kerkenrekeningen werden jaarlijks gesloten in het bijzijn van de heer van Borculo en de onder de parochie wonende "erben" (erfgenamen, gewaarde erven).

Over de inkomsten van de pastorie (wedeme) wist men niets te vertellen, aangezien de daarvoor verantwoordelijke personen ook gevlucht waren.

De omvang van het kerspel leverde minder moeilijkheden op, ertoe behoorden: "die bourschafften Fordieck [Waterhoek?], Harloh, Olden Eybergen, Hupsel, Mallen unnd Recken".

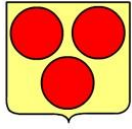
Een begrafenis in de kerk kostte 6 gulden.

In 1708/09 werd een nieuw orgel in de Eibergse kerk gebouwd. Twee eerder orgels waren door de Münsterse troepen in respectievelijk 1665-1666 en 1672-1674 verwoest. Dit bord herinnerde daaraan. Helaas is dit oude Eibergse orgel, met het stadswapen in de top, in 1959 uit de kerk verwijderd. Gelukkig kon het toch behouden worden, omdat de Hervormde gemeente van Westervoort het aankocht en restaureerde. Heden ten dage is het nog in de Westervoortse kerk te bewonderen.

De kerkelijke toestand in Neede medio juni 1672.

Op dezelfde dag, 21 juni 1672, werd Neede bezocht. Gehoord werden Walbert ...der [*naam slechts gedeeltelijk leesbaar door een gat in het papier*], die verklaarde tussen de 70 en 80 jaren oud te zijn, Ditherich Bunckinck, ongeveer 80 jaar oud, Jacob Berjen, die aangaf ongeveer 56 jaar oud te zijn, en Johan Tule. Laatstgenoemde was katholiek. Allen verklaarden van hun ouders gehoord te hebben, dat de abdis van het klooster Uberwasser in Münster, het collatierecht van de Needse kerk bezat. Dit recht hield oorspronkelijk in, dat degene die dit recht bezat de pastoor mocht benoemen. Als parochiegeestelijke bezat de pastoor van de bisschop afgeleide macht en werd door hem gewijd. In het bijzonder was hij belast van de zielzorg. Na de reformatie viel de figuur van de bisschop weg. Ook de pastoor verdween van het toneel en

Kerkelijk Borculo bij de aanvang van de tweede Münsterse bezetting in 1672/
Bennie te Vaarwerk

maakte plaats voor de predikant. In de rechten van de bisschop trad nu het Hof van Gelderland. Naar aanleiding van de benoeming van Willem Sluiter in Eibergen in 1653, besloot het Hof aan de collator, graaf Otto van Limburg Stirum in diens hoedanigheid als heer van Borculo, mede te delen, dat alle collators alleen het recht van voordracht (*presentatie*) hadden. De Classis (van Zutphen) zou na onderzoek van persoon, diens leeropvattingen en levenswandel, de te benoemen persoon *bevestigen*, terwijl het Hof, namens de (niet meer aanwezige) bisschop de investituur bezat (letterlijk: het plechtig bekleeden met het ambt of waardigheid, maar in feite de benoeming) zou bekrachtigen.

Een fraaie pastorie met pannendak

De Nedenaren verklaarden verder dat de parochiekerk de Heilige Caecilia tot patrones had. De kapel van Gelselaar behoorde ook tot de parochie Neede, maar in deze plaats was nu een eigen predikant aangesteld. De predikant, Wesselius Westenberg was naar de Hollandse troepen in de buurt van Deventer gevlucht. Daar woonde ook zijn moeder. Het kerkelijk leven in Neede lag zo goed als stil: de koster, die Berendt heette, schoolmeester Stephanus Muller, de kerkmeester Alberdt Schluter en de provisoren waren allen gevlucht.

De predikant genoot een salaris "auss dem cantoir zu Zutphen", zoals zijn collega's werd hij ook betaald uit de opbrengsten van de onder het beheer van gedeputeerde staten van Zutphen geplaatste geestelijke goederen. Westenberg beschikte over een fraaie pastorie ("wedemhauss"), dat door de commissie bezichtigd werd: het was een goed gebouw, dat met pannen bedekt was. Voor het huis was een nieuwe waterput aangelegd. Bovendien was het voorzien van "einen bequemen grossen heussgarten". De schoolmeester werd ook uit de kas van het geestelijk rentambt betaald, terwijl hij verder van elk schoolgaand kind jaarlijks anderhalve gulden ontving.

Van de vicarieën wist men zich alleen die van Sint Anna te herinneren.

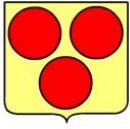
Het grondgebied van de parochie bestond uit de buurschappen Markvelde ("Marckfeldt in der Twente"), Brommeler Broeck, die voor het merendeel door katholieken bewoond werd, en verder de buurschappen Hoonte, Noordijk en Lochuizen.

In Gelselaar werd de pastorie geplunderd aangetroffen

Op dezelfde dag werd ook Gelselaar aangedaan. Door niet nader genoemde zegslieden werd verklaard, dat de kerk van Gelselaar voorheen een kapel van de kerk van Neede was geweest.

De predikant, Berndt Belders, kreeg jaarlijks 350 guldens uit de kas van het geestelijk rentambt. Ook hij had de beschikking over een pastorie met zijn toebehoren. Een rondgang door de pastorie leerde, dat "... darinne durch die Soldaten alles zerstöret gefunden..." was.

Het koster- en schoolmeesterambt waren verenigd in één persoon, die verder niet

Kerkelijk Borculo bij de aanvang van de tweede Münsterse bezetting in 1672/
Bennie te Vaarwerk

met naam genoemd wordt. Hij kreeg 50 gulden salaris uit de kas van het geestelijk rentambt, had het gebruik van drie "geestelijke" tuinen en kreeg van ieder schoolgaand kind maandelijks 2 stuivers.

De kerkmeesters van Gelselaar waren Schulte Ebbinck en Herman Benninck. Maar omdat zowel zij, als de provisoren, predikant, koster en schoolmeester naar Zutphen en Deventer gevlucht waren, konden er geen mededelingen worden gedaan over de inkomsten en uitgaven van de kerk van Gelselaar.

De toestand in Geesteren

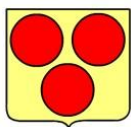
Ook Geesteren werd nog bezocht. Herman Loeses, Wesselm Vollmerinck en Wilhelm Engelss, inwoners van Geesteren, verschaften enkele inlichtingen. Zij wisten te vertellen gehoord te hebben dat Sint Christophorus de kerkpatroon van Geesteren was geweest. De kerk in de stad Borculo had in het verleden tot de parochie Geesteren behoord, want in laatstgenoemde kerk was nog "... eine capelle (...) vorhanden, so die Borckelohische capelle genandt wurde".

De predikant heette Wilhelmus Georgius Stuver, maar deze was naar de Hollandse troepen gevlucht. Zijn jaarlijks salaris bedroeg 400 gulden. Daarbij kwam 50 gulden woongeld, want een pastorie was er niet meer. Men kende alleen nog de plek waar de "wedeme" gestaan had. Over de namen van de vicarieën en de inkomsten wist men niets te vertellen.

In Geesteren werd, net als in Gelselaar, het kosterambt met het schoolmeestersambt verenigd. De functionaris, Wilhelmus Falco, kreeg er jaarlijks zestig guldens voor. Dit salaris werd betaald door "Zutphen". Van ieder schoolkind kreeg hij jaarlijks anderhalve gulden en had hij het gebruik van enkele stukken land. De koster, kerkmeesters en provisoren waren eveneens naar de Hollandse kwartieren gevlucht.

Hoe het de katholieken verder ging

Het protestantse kerkelijke leven lag grotendeels stil gedurende deze periode van twee jaar. Of er door de pastoors daadwerkelijk pogingen zijn ondernomen om kerspels in de heerlijkheid te rekatholiseren, valt te betwijfelen, succes hadden ze in ieder geval niet. De gebieden die later overwegend katholiek waren, waren dat vermoedelijk ook al voor de Münsterse bezettingen. Dit betreft de buurschappen in de voogdij Beltrum, die kerkelijk vanouds onder Groenlo vielen, de buurschap Hupsel in de voogdij Eibergen, en het Brammelerbroek (het gebied ten noorden van de Schipbeek, tegenwoordig onder Rietmolen vallend). Op boerderij Rietmolen in Hoonte werd werden sedert het begin van de 18e eeuw regelmatig kerkdiensten gehouden. Het Brammelerbroek behoorde vanouds kerkelijk tot Haaksbergen, dat net als Groenlo en een groot deel van het platteland van Twente rooms-katholiek bleef. Wereldlijk maakte Brammelerbroek deel uit van de heerlijkheid Borculo. Vanaf 1651 konden de rooms-katholieken ook terecht op het Zwiilbroek, waar bisschop Von Galen de stichting van een kerkgelegenheid voor de verdrukte katholieken in "zijn"

Kerkelijk Borculo bij de aanvang van de tweede Münsterse bezetting in 1672/
Bennie te Vaarwerk

heerlijkheid Borculo door de Franciscaner monniken bevorderde. Hij diende hiermee zowel een geestelijk doel als een politiek doel.

Uit de periode dat Neede weer rooms was, is een doop-, trouw- en begraafregister bewaard gebleven. Het loopt van 1 juli 1672 tot 3 mei 1674, toen de bisschoppelijke troepen de bezetting van Borculo opgaven. De geestelijken, respectievelijk Ferdinand Horncamp (een Franciscaner monnik, afkomstig uit Keulen) en pastoor Hermann Eissing. In de meeste gevallen werd het geloof genoteerd. In het *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie 1963* is een volledige transcriptie van dit register van de hand van Von Galens biograaf, Wilhelm Kohl, opgenomen. Tot nu toe is dit een uitzondering. Van de andere parochies zijn dergelijke registers (nog) niet gevonden.

*Herzien, Eibergen, 16 april 2017,
Bennie te Vaarwerk*

Bronnen en literatuur

- Bistumsarchiv Münster, Stukken betreffende kerkelijke aangelegenheden van de heerlijkheid Borculo, visitatieakten van 17 en 21 juni 1672.
- Hoefer, F.A., "Aantekeningen omtrent de geestelijke goederen in de heerlijkheid Borculo en het ambt Lichtenvoorde", in: *Bijdragen en Mededelingen der Vereeniging "Gelre"*, deel XVIII, blz. 31-55. In de bijlage worden de inkomsten uit de pastorieën en vicarieën per parochie vermeld volgens een opgave uit 1626.
- Kohl, Wilhelm, *Christoph Bernhard von Galen. Politische Geschichte des Fürstbistums Münster, 1650-1678* (Münster, 1964).
- Kohl, Wilhelm, "Een doop-, huwelijks- en overlijdensregister van de parochie Neede 1672-1674", in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie 1963*, blz. 223-233.
- Maris, A.J., *De reformatie der geestelijk goederen in Gelderland, in het bijzonder in het kwartier van Nijmegen* (Den Haag, 1939).
- Tücking, Karl, *Geschichte des Stifts Münster unter Christoph Bernard von Galen* (Münster, 1865).